

Abdullah Efendi'nin Rüyalari'nda Diyalektiğin Dinamikleri

Dynamics of Dialectic in *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*

Emel Aras*

Öz

Türk edebiyatının önemli kalemlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı hikâyesi, temelde hakikat ve rüya ikiliği üzerine konumlandırılrsa da özünde birçok diyalektik ikiliği barındırır. Bu ikiliklerden her biri ana karakter olan Abdullah Efendi'nin gerçeklikten uzaklaşarak kendi düşünsel gerçekliğini kurgulamasına bir yönüyle katkı sağlar. Hikâyede yer alan temel diyalektik unsurların ele alındığı bu çalışmada, diyalektik yaklaşımın kökenleri bağlamında *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı eserin nerede konumlandırılabilceğini tartıştım. Hakikat-rüya, benlik-öteki benlik, bütünlük-kaos ve akıl-doğa (akıl&duygu) ikilikleri üzerinden genişletilen bu tartışmayı, diyalektik düşüncenin izlerini takip ederek yorumladım. Buradan yola çıkarak her bir kavramın hikâyede nerede konumlandığına dikkat çekmeye çalıştım ve Abdullah Efendi'nin diyalektik düşünce portresini metnin işaret ettiği unsurlar üzerinden ortaya koydum.

Geliş tarihi (Received): 25-03-2024 Kabul tarihi (Accepted): 15-11-2024

* Asst. Prof. Dr., Oxford Üniversitesi Asya ve Orta Doğu Çalışmaları Fakültesi-Oxford-United Kingdom&Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Düzce-Türkiye/ Dr. Öğr. Üyesi, University of Oxford Faculty of Asian and Middle Eastern Studies&Düzce University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature. emelaras@duzce.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-1221-5012

Diyalektik materyalizmle birlikte bireyin kendinden uzaklaşma sürecinin anlamı üzerine de düşünerek Abdullah Efendi'nin bu anlamda Türk edebiyatında bir prototip olup olamayacağına dair bir tartışma modeli sundum. Modern yazının temel meselelerinden biri olan “gerçekliğin kırılması” düşüncesi bağlamında bir karakter olarak Abdullah Efendi'yi ele alarak “gerçeklik” kavramına yüklenen anlamları, Abdullah Efendi'nin bakış açısı üzerinden değerlendirdim. Böylelikle modern bireyin kendi düşünsel süreçleri üzerinden kurguladığı yeni gerçekliğin anlamına dikkat çekmeyi amaçladım.

Anahtar sözcükler: *Abdullah Efendi'nin Rüyaları, diyalektik, hakikat-rüya, gerçekliğin kırılması, modern yazın.*

Abstract

In spite of the fact that the story titled *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*, written by one of the most powerful writers of Turkish Literature, is principally positioned on the duality of truth and dreams, it contains many dialectical dualities. Each of these dualities contributes in some way to the main character, Abdullah Efendi moving away from reality and constructing his own intellectual reality. In this study, where the basic dialectical elements in the story are discussed, it is discussed where the work called *Abdullah Efendi'nin Rüyaları* can be positioned in the context of the origins of the dialectical approach. This discussion, which is expanded on the dualities of truth-dream, self-other self, integrity-chaos and mind-nature (mind and emotion) are interpreted by following the traces of dialectical thought. The portrait of Abdullah Efendi's dialectical thought is revealed by analysing how each concept operates within the narrative. It is discussed whether Abdullah Efendi may constitute a prototype in this sense by thinking about the meaning of the individual's process of alienation from himself along with dialectical materialism. Abdullah Efendi is discussed as a character in the context of the idea of “breaking of reality”, which is one of the basic issues of modern writing, and the meanings attributed to the concept of “reality” are evaluated from Abdullah Efendi's perspective. Thus, attention is drawn to the meaning of reality constructed by the modern individual through his own intellectual processes.

Keywords: *Abdullah Efendi'nin Rüyaları, dialectics, reality-dream, breaking of reality, modern literature*

Extended summary

Every art field is somehow related to philosophy. Because philosophical investigations are about to existential or original issues of man. Literature has a different position in these fields which are about to philosophy in one way or another. Basically, the two fields are coming from oral culture. “Word” has a magical meaning in these two areas. The relationship between literature and philosophy is made visible through the inner world of the individual, especially in modern literary texts. In this context, Abdullah Efendi'nin Rüyaları, one of the modern texts of modern Turkish literature, is so important in this sense. The main character of this story, Abdullah Efendi, has significant contradictions in

his mind. He creates a different reality in his mind and his contradictions are defined as “dialectical dualities” in this study. They are classified as the dualities of truth-dream, self-other self, integrity-chaos and mind-nature (mind&emotion). At the beginning of the story, Abdullah Efendi started to construct his own mental reality. This reality is not about everybody’s objective reality, his imagination turns out to be a real stage which something fantastic scenes are exhibited. For this reason, the text’s determination to “shatter/break” the external reality, which we can express as the modern writing’s way of perceiving reality and this objective reality, is extremely strong. The narrative method used in this story is quite striking. Abdullah Efendi’nin Rüyalari are shaped by Abdullah Efendi breaking away from reality and creating his own intellectual world. One evening, when Abdullah Efendi states that he was “flying from the top of the ceiling” and “the stars were as close as if they could be touched”, a kind of split of consciousness occurs and Abdullah Efendi encounters his other self. The main starting point of this article’s argument starts here and Abdullah Efendi falls into a world surrounded by dialectical thoughts. He feels that he has sided with his second self but he swings in space to the end of the story.

In this study, firstly it is given place to the main concepts of dialectical thought and then, its reflections on the texts which are directly about “dialectical mind”, “commodification”, “estrangement”, “objectification” and the subjects that are bound to them. Of course, these concepts gain different meanings in the literary texts; but, the roots are coming from the same areas. So, this story is analyzed through the interior monologues of Abdullah Efendi.

Abdullah Efendi’s experiences as a hero are revealed objectively and the interpretation of the text is left entirely to the reader. In this context, it has been seen that the dilemmas that Abdullah Efendi was in are fundamental human problems. It has been seen that Abdullah Efendi, who came under the control of his emotions in the unreal area implied by the dream, did not want to break away from the rational and his own self, and always had a desire for completion. Abdullah Efendi, who oscillates between his body and mind, is aware of the state of disintegration he has fallen into; but he also makes an effort to prevent this. While he sided with his other self, the personality activated by his emotions, until the end of the story, he never let go of his self, as seen in the last scene.

It can be said that Ahmet Hamdi Tanpınar, with the character of Abdullah Efendi, symbolizes the human being stuck between reason and emotion, existing with all its contradictions. It has been observed that the author’s attitude is not questioning at any stage and it has been determined that he reveals all the contradictions in the presence of the hero within the framework of the possibilities opened by dialectics. It has been observed that objective reality is questioned through the reality-dream duality and the doors of the unconscious area are opened. Thus, it was pointed out that humans may have a perception of reality other than objective reality. The dilemma seen on the self-other self axis is important in that it reveals that a person cannot fully control his own life, even his

own body and mind. The mind-emotion dialectic also supports the self-other self duality. Because it has been seen that the inner integrity of the human being cannot be ensured here too. It has been observed that the idea of fragmentation caused by the failure to achieve this integrity points to a process of fragmentation from self to life, as evaluated under the title of integrity-chaos. It has been determined that Abdullah Efendi is a concrete example of the disintegration of the self.

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ilk hikâye kitabı olan *Abdullah Efendi'nin Rüiyaları*, 1943 yılında yayımlanmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olan bu eserde bulunan aynı isimli hikâye, içeriği ve karakter inşa etme süreci bakımından kendine has bazı özellikler taşır. Bu özellikler temelde “gerçekliğin kırılması” düşüncesi üzerinden var olur. Metnin modern yazının gerçekliği algılama biçimi ve bu nesnel gerçeklik olarak ifade edebileceğimiz dış gerçekliği “parçalama/kırma” noktasındaki azmi son derece kuvvetlidir. Bu hikâye özelinde de ortaya konulan anlatım yöntemi ise oldukça dikkat çekicidir. *Abdullah Efendi'nin Rüiyaları*, Abdullah Efendi'nin hakikatten koparak kendi düşünsel dünyasını yaratması üzerinden şekillenir. Hikâyede; Abdullah Efendi'nin bir akşam “tavanın tepesinden uçtuğu”nu ve “yıldızların elle tutulacakmış gibi yakın olduğu”nu ifade etmesiyle birlikte bir tür bilinç bölünmesi yaşanır ve Abdullah Efendi, öteki benliğiyle karşılaşır. Böylelikle gerçeklikten kopulan bu ilk an, Abdullah Efendi'ye “öteki”nin kapısını aralar. Bu öteki, tüm bilinmezliği ve kontrol edilemezliğiyle birlikte gelir. Abdullah Efendi'nin gerçeklikten kopuşuyla birlikte içine girdiği diyalektik dünya birçok çelişkiyi de beraberinde getirir. Bu çalışma hikâyede tespit edilen temel diyalektik ikiliklerin tartışılması üzerinden şekillendirilecek ve çalışmada, diyalektik düşünce bağlamında modern yazın açısından *Abdullah Efendi'nin Rüiyaları*'nın nasıl bir yerde konumlanabileceği tespit edilmeye çalışılacaktır. Metinde yer alan “diyalektik” anlayışı, temelde ikilikler üzerine kurulan bir gerilimi imler. Bu ikilikler; hâkikat-rüya, benlik-öteki benlik, bütünlük-kaos/parçalanma ve akıl-doğa olarak belirlenmiştir. Hikâyede yer alan bu unsurlara değinilmeden evvel diyalektik kavramına dair bazı özellikler ortaya konulacaktır.

1. Diyalektiğe dair

Diyalektik, temelde tez ve antitezden oluşan ikiliklerin varlığı üzerine kurulu bir kavramdır. Felsefi altyapısı düşünüldüğünde birçok aşamadan geçen diyalektik kavramının G. W. Friedrich Hegel ve sonrasında Marksizm ile birlikte ortaya çıkan tarihsel materyalizm düşüncesi bağlamında daha sistematik bir alana taşındığı söylenebilir. Böylelikle diyalektik düşünce, insana dair temel problemlere de işaret etmeye başlar. Tarihsel materyalizmle birlikte kapitalist üretim süreçlerinin bir sonucu olarak düşünebileceğimiz “metalaşma” kavramı da diyalektiğin temel bir cephesi olması bakımından anlamlıdır. Bu kavramla birlikte insan ve emek ilişkisi yeni bir boyuta taşınır. İnsanın kendi emeğine yabancılaşma süreci, bir müddet sonra kendisine yönelir. Kapitalizm ve kültür ilişkisine odaklanan çalışmalarıyla

dikkat çeken Fredric Jameson, bu durum hakkında şöyle bir yargı ortaya koyar: “Şeyleşme ve metalaşmanın en çarpıcı ve gizemli şekilde emek gücünün ta kendisinde gerçekleştiği açıkça ortadadır; emek gücü, kapitalizmde zamanı ölçülecek bir şeye dönüştürülür, sonra da bu şeye bir fiyat ve mübadele değeri verilir” (2015: 286). Böylelikle insan, üretim süreçlerinde kendi emeğinden uzaklaşarak yalnızca çalışma odaklı bir yaşama geçer. Bu yaşam biçimi ise insanın kendini var eden tüm insani yönlerinden uzaklaşarak makineleşmesine neden olur. İnsanın kendi emeğine yabancılaşmasından hareketle insani özünden uzaklaşması, gündelik yaşamda da karşılık bulur. O, nihayetinde yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını karşılayarak yaşayan bir varlığa dönüşür. Bu dönüşüm, bir yönüyle *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda da görülür. Abdullah Efendi’nin “öteki” benliğini “hakiki” benliğine tercih etmesi, bu metalaşma/şeyleşme durumuyla alakalıdır. Abdullah Efendi, tüm erdemlerini barındıran özünü terk ederek öteki benliğinin safına geçer ve duygularının, içgüdülerinin kontrolü altına girer. Böylelikle mekanik bir yaşam içinde yalnızca duygusal ve bedensel tatmini için yaşar ve “şeyleşme” sürecinin bir parçası hâline gelir.

Abdullah Efendi üzerinden yazarın sembolize ettiği “diyalektik akıl” bir şekilde içinde bulunulan ikiliği metnin her alanına yansıtır. Öyle ki Abdullah Efendi her ne kadar öteki benliğinin safına geçse de kendi benliğini geride bırakmanın, ona sırt çevirmenin üzüntüsünü son ana dek yaşar. Abdullah Efendi, bir yönüyle “diyalektik aklın” yansıttığı sürekli hâldeki ikilik durumunu yansıtır. Zira “diyalektik akıl” mutlak olanı benimsemez, kendi hareketinin peşinden gider:

Varlık veya hiçliği, nitelik veya niceliği, neden veya sonucu mutlaklaştırmak demek, hareketi inkâr etmek demektir. Diyalektik akıl, anlağın bütün donmuş kategorilerini aşar: Bir yandan bunları yalıtılmış kategoriler oldukları ölçüde ilga ederken, diğer yandan da, gerçeğin ve düşüncenin, biçimin ve içeriğin total hareketi çerçevesinde bu kategorilere hakikat kazandırır (Lefebvre, 2006: 18).

Abdullah Efendi, kendi zihninde, düşüncesinde bir “öteki” yaratır ve onun etkisi altına girer. Onun hayallerinde de düşüncenin gücü ortaya çıkar. Bu durum, Lefebvre’in belirttiği “‘Düşünce’ diyalektik hareket içinde kendine yeniden kavuşur ve onu belirli hâle getirir.” ifadelerinde kendini gösterir (bk. Lefebvre, 2006: 26). Abdullah Efendi’nin yazarın diline yansıyan iç monologları da benzer bir belirlenimi ortaya koyar. Hikâyenin sonuna dek Abdullah Efendi; benlik ve öteki benlik arasında gidip gelir, esasen asıl benliğinden de bir türlü kopamaz, onu geride bırakmanın pişmanlığını yaşar ve en sonunda yine onu görmek ister. Esasen burada Abdullah Efendi’nin gelgitleri üzerinden sürekli bir gerilim yaşandığı ve okurun da Abdullah Efendi’yle birlikte bu diyalektik sürecin bir parçası olduğu söylenebilir. Bu da Lefebvre’in “İnsan, yaratıcı etkinliktir.” deyişi ve insanın kendi kendisini sürekli olarak ürettiğine dair ifadesini aklı getirir. Fakat yine de ortaya çıkan bu üretim, doğrudan insanın kendisi değildir. Ona göre bu üretim toplumsal determinizme dönüşür ve insan, bu determinizm karşısında da zayıftır:

İnsanın özü soyut bir potansiyeldir: İçsel bir bölünme, ayrılmadır. Henüz sadece metafizik, ideal bir varoluş gibidir. Ancak her bir çelişkinin gündeme getirdiği problemler

kendi çözümünü doğurur, kendi çözümüne doğru ilerler, onu aşan bir etkinliği belirler ve böylelikle insan özünün mevcudiyetini yeni bir düzeye taşır. Ne zaman bir çelişki çözülsün, yaşayan insan bu öze daha da yaklaşır; bu öz adeta tarihin ve insan deneyiminin dramatik devininin için motoru gibidir. Keşif ve yaratı çakışır: İnsan hem yaratılır (ürün olarak), hem de keşfedilir (Lefebvre, 2006: 108, 109).

Burada da “devinim” düşüncesi ortaya konulur. İnsanın yaşam içerisinde sürekli dönüşerek varlığını sürdürmesi, çelişkilerin neden olduğu bir dönüşüm sürecine işaret eder. “Diyalektik” kavramının bilimsel zeminde daha kesin belirlemelere kavuştuğu diyalektik materyalizm anlayışı da kabaca “maddenin devinim”e işaret eder:

Diyalektik materyalizme göre evrenin temel ilkesi, devinim halindeki maddedir. Bu madde, çelişmelerden geçerek niceliksel ve niteliksel değişimlere, dönüşümlere uğrayarak tüm varlıkları oluşturmuştur. Varlık sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir. Değişmelerin temelinde karşıtlıklar vardır. Her şey, kendi karşıtını içinde taşır. Kendini yadsıyarak karşıtına, karşıtını yadsıyarak yeni bir aşamaya ulaşır. Böylece varlığın değişimleri, gelişme ve yeni bir varlığa dönüşme biçiminde, yaratıcı değişimlerdir. Bu yalnızca evrim (évolution) değil, devrim (révolution) niteliği taşır (Akatlı, 2007: 22, 23).

Abdullah Efendi’nin “öteki”nin safına geçerek kendi benliğinden uzaklaşması aynı zamanda akılsal olandan da uzaklaşması anlamına gelmektedir. Yalnızca duygularının ve düşünsel gerçekliğinin çevrelediği bir kurgunun içinde yaşayan Abdullah Efendi, kendi yaşamının kontrolünü de kaybetmiştir. Bu durum, diyalektik düşünce içerisinde öznenin nesneleşmesiyle birlikte düşünülebilir. Abdullah Efendi’nin içinde bulunduğu kontrolsüz alan; mantık dışı, olağan dışı bir seyre teslim olmasına neden olur. Öznenin nesneleşmesi elbette düz anlamıyla Abdullah Efendi’nin yaşamına sirayet etmez fakat ikincil bir öznenin kontrole girerek kendi özneliğinden uzaklaşması da bir tür nesneleşmedir. Bu durum da bir çeşit yabancılaşmadır:

Özne nesne olduğunda, biz bu duruma *nesneleşme* diyoruz; öte yandan öznel hâkimiyet öz-yönetmeye dönüştüğünde ise buna *yabancılaşma* diyoruz. Adorno’ya göre işte bu, **aydınlatıcı diyalektik, akılcı diyalektik ve öznenin konumunun baş aşağı çevrildiği bir diyalektiktir** (Buradaki aydınlatma mecazı kumandacı, yönlendirici bilgilendirme anlamında kullanılıyor) (Yibing, 2012: 87).

Abdullah Efendi üzerinden yansıtılan bu ikilik hâli esasen yazar olarak Tanpınar’ın üzerinde dikkatle düşündüğü bir meseledir. Tanpınar, Tanzimat Dönemi’yle başlayan medeniyet değişiminin yarattığı ikilikler üzerinde özenle durur ve “Medeniyet Değiştirmesi ve İç İnsan” başlıklı yazısında bu mesele üzerine yoğunlaşır. Tanpınar, “bir medeniyetten öbürüne geçmenin getirdiği” bu değişimin nihai olarak bireyin iç yaşamında sirayet ettiğini belirtir: “Bu ikilik, evvelâ umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibarıyla ikiye ayırmış, nihayet ameliyesini derinleştirerek ve değiştirerek ferd olarak da içimize yerleşmiştir” (Tanpınar, 2000: 34).

Özellikle kültür ve edebiyat hayatımızda Doğu-Batı ikiliği üzerinde duran Tanpınar için ikilik yahut diyalektik meselesi son derece önemlidir. Bu bağlamda özellikle Doğu-Batı iki-

liği öne çıksa da bireyin kendi içinde yaşadığı ikiliğin görünür hâle gelmesiyle bu diyalektik durumun, yaşamın tüm alanlarına yansıdığı görülür. Abdullah Efendi'nin öteki benliğinin peşinde düşüp öz benliğini bir masanın başında bırakması bir terk etme hadisesi olsa da tüm hikâye boyunca bu öz benlik, Abdullah Efendi'nin gölgesi gibi yanı başındadır. Dolayısıyla Abdullah Efendi'nin benliğinden kaçışı tamamen akılsal değil büyük ölçüde dürtüseldir, kendi bütünlüğünü kaybetmesi de esasen birey olmanın zorluğundan ileri gelir. Abdullah Efendi, beden ve bilinç birlikteliğini sağlayamamış olsa da büsbütün ayrışma taraftarı da değildir. İçinde bulunduğu ikilemler birey olarak insanın içine düştüğü ve çözüm bulmakta zorlandığı sorunlara işaret eder ve Abdullah Efendi, kaosun anlama dönüşebilmesi adına modern bireyi sembolize eder.

2. Hakikat-rüya

Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda ele alınan temel mesele, hayallerin ön plana geçmesiyle birlikte yaşanan hakikatten kopuştur. Abdullah Efendi dış/nesnel gerçeklikten koparken kendi içinde öteki benliğiyle karşılaşır ve onun dünyayı algılama biçimi tamamen değişir. Bu yeni algılama biçimi, Abdullah Efendi'yi olağan/normal hayattan koparır ve o, yeni bir gerçeklik kurgular. Gerçekliğin kırılmasına neden olan bu bilinçli tavır, metnin birçok noktasında kendini gösterir.

Hakikat-rüya ekseninde değerlendirilebilecek ilk örnek, “kuyu” benzetmesidir. Abdullah Efendi, gerçeklikten koptuğunun bilincindedir ve bir kuyunun içinde olduğunu söyleyerek kendisini dış dünyadan/hakikatten soyutlar: “Arkadaşları seslendikleri zaman Abdullah Efendi kendisini bir kuyunun dibinde buldu; o kadar kâinatla alakasını kesmiş, kendi kendisi yahut sadece iradesi olmuştu” (Tanpınar, 2014: 23). Böylelikle Abdullah Efendi'nin dışarıdan içeriye yönelen süreci başlar ve toplumdan kopuşun ardından kendi içindeki mücadeleye girer.

Abdullah Efendi, benliğini kaybettikten sonra her şeyin sona erdiğini düşünürken bir kez daha boşluğa düştüğünü hisseder. Bu duygu, akılsallığın/mantığın yitimiyle birlikte kendisini gösterir. Nesnel gerçeklik, akılsallık üzerine kuruluyken Abdullah Efendi'nin gerçekliği; kaygan bir zemin üzerinde, kavranamaz bir hâldedir: “Hâkiki ve her günkü çehresiyle görüp tanıyabileceği bir şeyler aradı; heyhat! Her şey değişik ve yabancıydı; etrafında muvazenesi sarsılmış aklının tutunabileceği hiçbir şey yoktu. Tekrar önünde açılan o büyük boşluğa düşecekti!” (Tanpınar, 2014: 40). Bu ifadelerden sonra Abdullah Efendi, çıplak ve kanlar içinde kalmış bir kadın vücudunun üç erkek tarafından sokağa fırlatıldığını görmesinin ardından, ihtiyar bir papazın bir kişinin parçalanmış vücudunu bir torbaya doldurarak taşıdığını görür. Hikâyenin devamında yine buna benzer sahnelerle dolu bir dizi görüntüden söz edilir. Abdullah Efendi, bu yaşadıklarını “Sardanapal cümbüşü” olarak nitelendirir ve şöyle devam eder: “Sanki bir şeytan, kötü bir ruh; bütün eşyayı, bütün mevcutları hep biden zaptetmiş, onların ağızlarıyla gülüyor, onların uzuvlarıyla doymak bilmeyen iştahını tatmin ediyordu. Filhakika bu hareket, bu sar'a eşyada da aynı surette mevcuttu” (Tanpınar, 2014: 42). Abdullah Efen-

di, bu geceyi değerlendirirken “gerçek/nesnel zaman”dan da koptuğunu belirtir. Bu kopuşu makul bir zemine oturtmadığı için kendi düşüncelerini sorumlu tutar. Böylelikle Abdullah Efendi’nin nesnel gerçeklikten kopuşunun düşünsel düzeyde meydana geldiği bir kez daha açığa çıkmaktadır:

Bu geceyi olduğu gibi kabul etmişti. Bir tesadüf, bir talih onu bu gece alelâde fanilerin yaşadığı zamanın hudutları dışarı çıkarmıştı; başka türlü bir zamanı yaşıyordu; buna itiraz etmek gülünçtü. O sadece bunun bitmesini temenni etmeliydi. “Kim bilir belki güneş doğunca bu işkence de biter” diyordu. Birdenbire bütün bu gördüğü şeylerin sadece kendi kafasının mahsulleri olması ihtimalini düşündü. Bu kadar çirkin ve galiz bir dünya, ancak bozulmuş bir düşüncede idrak edilebilirdi. (Tanpınar, 2014: 43).

Bu hikâyede görülen gerçek-gerçek dışı ilişkisi de bir ölçüde subjektiftir. İbrahim Şahin, *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda yer alan gerçek-gerçek dışı ilişkisini yorumlarken yazarın algılama biçimi üzerinden hareket eder:

Tanpınar’ın bu hikâyesinin anlamı, bilinçdışının kavradığı anlamla, bilinen yaşamın sürdürülemeyeceği gerçeğidir. Sahte anlam yani bilincin gördüğü anlam, meyhanede bırakılan kendiliğin temsil ettiği anlam yaşanılabilir. Tanpınar, normal insan algısındaki “gerçek-gerçek dışı” algısının yerini değiştirmiştir. Tıpkı düşünceyi uyku, hayali uyanmak olarak algılaması gibi! (Şahin, 2012: 427, 428)

Gerçek-gerçek dışı yahut bilinç-bilinçdışı meselesi, Tanpınar açısından temel bir gerilim unsurudur. Birçok metninde “rüya”nın işlevi üzerinden farklı bir gerçeklik kurgulamaya çalışan Tanpınar, sanat anlayışını izah ederken de rüyayla ilişkilendirerek bilinç-dışı alana işaret eder:

Maafih roman anlayışım da şiir anlayışından fazla ayrılmaz. Orada da rüya kelimesi için söylediğim şeyler, hattâ rüyanın nizamı hâkimdir. Şu farkla ki, şiirde dolayısıyla kendimin, hikâye ve romanlarımda kendimle beraber mümkün olduğu kadar hayatın ve insanların-benden başkalarının-peşindeyim. Yahut başkalarına ait zamanın peşinde. *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda, *Huzur*’da sanatımın-eğer üzerinde duracak böyle bir şey varsa- iki kolumun birleştiği yerler vardır. (Enginün&Kerman, 2007: 24)

Dolayısıyla hakikatten kopuş meselesi de başkalarının yaşamlarını anlamak üzerinden anlam kazanabilir. Yazar, bir insanın olumlu-olumsuz tüm yönlerini görmek ister ve objektif bir bakış açısı sunar. Abdullah Efendi’nin gerçeklikten kopuşu; bilinçdışı alana geçişiyle, duygusal yönünün ağır basması ve akılsal olandan uzaklaşmasıyla gerçekleşir. Beşir Ayvazoğlu, Handan İnci’nin hazırladığı *Ahmet Hamdi Tanpınar-Son Bakışlar* adlı çalışmada yer verdiği “Tanpınar Metinleri Üzerine Bazı Dikkatler” adlı yazısında, Tanpınar’ın üslubu hakkında şöyle söyler: “Tanpınar’ın hakikaten, her şeyi değiştirip dönüştüren güçlü bir muhayyilesi var. Gördüğünü değil, görmek istediğini anlatıyor; eşyaya ve manzaraya bir ‘masal’ elbisesi giydirerek içinde yaşayabileceği bir iklim-buna rüya atmosferi de diyebilirsiniz- yaratıyor” (Ayvazoğlu, 2012: 83). Esasen bu ifadeler de Tanpınar’ın “gerçekliği kırma/ona yeni bir biçim verme” noktasında içinde barındırdığı arzuya işaret eder. Tanpınar’ın insanın iyi ve kötü yanlarını açık bir biçimde ortaya koyarken tüm çelişkilerine rağmen hiçbir surette hüküm vermemesi de açık uçlu bir sonuç alanının ortaya çıkmasına neden olur.

3. Benlik-öteki benlik

Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda tespit edilen tüm ikilikler esasen birbiriyle ilişkili-dir. Örneğin, benlik-öteki benlik ikiliğine değinilirken hakikat-rüya ikiliği de devreye girer. Bu nedenle her başlıkta bir diğer başlığa yönelik tespitler bulunabilir. Her bir başlık altında özellikle ele alınan ikiliğe dair ortaya çıkan söylemlere ışık tutma gayesi taşınmaktadır. Abdullah Efendi'nin öz benliğini terk ederek öteki benliğinin safına geçmesi de diğer ikilikler bağlamında dikkat çekilen bir durumdur fakat bu başlık özelinde, benlik ve öteki-benlik ara-sında yaşanan gerilimin açığa çıktığı anlara dikkat çekmek yerinde olacaktır. Zira, Abdullah Efendi'nin yaşadığı tüm gerilimler temelde benlik-öteki benlik ikiliğine bağlıdır:

Sadece orada, küçük lokantada, masanın başında yapayalnız bıraktığı ilk varlığının, -Yarabbim, buna nasıl isim vermeliydi?- asıl hüviyetinin yanında bulunmadığına müte-essirdi. Birdenbire şu anda duyduğu hazzı ona da geçirmek istedi, asıl benliği o idi ve o da payını almalıydı. Bu şüphesiz çok kısa bir iş olacaktı; gözlerini kapayıp düşünmesi kâfiydi.(Tanpınar, 2014: 29)

Abdullah Efendi, benliğini içki masasının başında uyumuş hâlde bırakıp gittikten sonra onu almak için geri dönmek ister fakat döndüğünde meyhanenin yandığını görür: “Ah, Yarab-bim, ne yapmalı, nasıl kendi kendimi kurtarmalıyım?” (Tanpınar, 2014: 33). Bu ifade, elbette kurgu düzeyinde gerçeklikle ilişkili olsa da bir yönüyle semboliktir. Abdullah Efendi'nin kendi kendini kurtarması; fiziksel bir alana işaret etmekle kalmaz aynı zamanda benliğin kurtarılması, düşüncelerden azat olma, düşünsel gerçeklikten kopma arzusuna da işaret eder. Abdullah Efendi'nin yaşadığı ikilem, hangi gerçekliğin daha yaşanabilir olduğu noktasında ortaya çıkar. Mantığın çerçevelediği, benliğin sunduğu yaşam da duygu hâkimiyetinde olan öteki benliğin sunduğu yaşam formu da esasen Abdullah Efendi'yi tam olarak tatmin etmez ve sürekli olarak ikilemde bırakır.

4. Bütünlük-kaos

Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda görülen temel meselelerden biri, Abdullah Efendi'nin parçalanışı yahut tamamlanamamışlığıdır. Abdullah Efendi'nin içine düştüğü diyalektik gerilimlerin esas nedeni, kendi içinde dengeli bir düşünce sistemi oluşturamaması yahut hiçbir gerçekliğe ait hissedememesidir. Abdullah Efendi, öteki benliğinin safına geçerek nesnel gerçekliğin akılsal dayatmalarından kurtulmak ister fakat bu kez de kendini kaosun neden olduğu bir savruluşun içinde bulur. Akıl ve duygu ekseninde dengeli bir gerçeklik kuramamış olduğunun da bilincinde olan Abdullah Efendi, hikâyesinin sonuna doğru “tam bir rakam olma” (s. 44) isteğinden bahseder. Bu istek, Abdullah Efendi'nin bölünmüş benliği karşısında hissettiği tamlık arzusunun açıkça dile getirilişidir. Zira tamlık arzusunun dile getirilmesinin hemen ardından “kendisini ufanmış ve dağılmış” bulduğunu da belirtir (s. 45). Abdullah Efendi'de bulunan tamamlanma arzusu, o denli kuvvetlidir ki o, hiçbir kesrini kaybetmek istemez: “Bu azap ve utanma içinde bunalan Abdullah Efendi bütün muhtemel ve mümkün kesirlerini toplayarak büyük bir zahmetle yerinden kalktı. En küçüğünün bile kaybolmasına razı değildi. Yavaş ve ihtiyatlı adımlarla hiçbirini düşürmemeğe dikkat ederek yürüyordu” (Tanpınar, 2014: 45).

Abdullah Efendi'nin tamlık arzusu, hikâyenin başından itibaren yaşadığı benlik-öteki benlik geriliminde de kendini gösterir. Her ne kadar Abdullah Efendi, öteki benliğinin safına geçerek bir tercih yapmış gibi görünse de hikâyenin sonuna dek benliğine kavuşma, onu da bir şekilde öteki benliğinin açtığı yeni duygusal deneyimlerle tanıştırma arzusu duyar. Bu durum, Abdullah Efendi'nin büsbütün parçalanmayı ve bilinçdışı alana geçmeyi tercih etmediğini gösterir.

5. Akıl-duygu

Abdullah Efendi'nin benlik ve öteki benlik arasında sallanan varlığı, daha derinlerde akıl ve duygu ikiliğinde kendini gösterir. Hikâyenin başladığı meyhanede yeterince alkol aldıktan sonra Abdullah Efendi'nin duygularının ağır bastığı öteki benliği, onu bir kadın vücuduna ihtiyaç duyduğuna ikna eder ve Abdullah Efendi, diğer arkadaşlarıyla birlikte bu duygusunu tatmin etmek üzere yola çıkar. İlk gidilen evde istediği gibi bir kadınla karşılaşamayan, hatta yaşlı bir adamın anılarını dinlemek zorunda kalan Abdullah Efendi, tüm duygularından sıyrıldığını düşünürken arkadaşlarının teklifiyle başka bir eve gitmek üzere yola çıkar ve duyguları da yeniden uyanır: “Arzunun bu kadar ısrarla kendisine hâkim olduğunu bilmiyordu. Bütün uzviyeti ancak bir kadının huzuruyla tamamlanacak bir eksiklik içinde kavruluyordu” (Tanpınar, 2014: 27). Bu duygulanım Abdullah Efendi'yi bir süreliğine kendi yanına çeker ve benliğinden uzaklaştırır fakat bu uzaklaşma hâli kısa bir ana işaret eder.

Nietzsche'nin Apollon ve Dionysos ikiliği üzerinden ortaya koyduğu akıl-duygu diyalogluğu, Abdullah Efendi özelinde somutlaşır. Abdullah Efendi'nin iç dünyasına yaptığı bu yolculuk; akılsaldan duygusala, mantıktan coşkuya doğru gidişatını gösterirken bilinçaltının sınırsız alanında tüm ihtimallerin bir arada oluşuyla büyük bir karmaşaya dönüşür. Sevim Kantarcıoğlu'nun ifadeleriyle “Karanlığın cazibesine kapılmış olan Abdullah, ‘üst kat sakini’, ‘evin asıl sahibi’ olarak nitelediği süperegönün veya sosyal kimliğinin ‘hükümlerlik’ından ‘alt kat sakini’ olan bilinçaltını, duygu ve ihtiraslarını, varlığının karanlık güçlerini kurtarmak istemektedir” (Kantarcıoğlu, 2004: 142). Esasen Abdullah Efendi'nin akılsal olandan uzaklaşarak coşkun/duygunun tarafına geçmesi son derece insani bir durumdur. Yazar Ahmet Hamdi Tanpınar da kendi roman anlayışını ifade ederken insanı merkeze alan bir yaklaşımı olduğunu belirtir:

Romancı insana inanmalıdır. Çünkü hayatı bu iman yapar. Nerede hayat varsa, orada bu imanın renk ve ışık tufanı olan neş'e vardır. Hayatımızı görelim, eksikliklerini bilelim. İnsanı realiteye, realiteyi altındaki kökleşmiş meseleye irca etmeden bu memleketin edebiyatının yapılacağına ben de kani değilim. (Tanpınar, 2015: 57)

Bu ifadeler, yazarın insani çelişkileri açık bir biçimde ortaya koymayı amaçladığını göstermektedir. Nitekim Abdullah Efendi her ne kadar gerçek dışı alana açılan düşünsel bir dünyada var olsa da yazar, bunu sorgulamaz. Yazarın burada amaçladığı şey tüm ikilemleri ve zayıflıklarıyla kahramanını bir bütün olarak ortaya koymaktır. Oğuz Demiralp, Tanpınar'ın yaşadığı zamanı tarihsel zaman ve acunsal zaman olmak üzere ikiye ayırır ve şöyle devam eder:

Öyleyse bir yanda tarihsel zaman: nesne, kültür, özdek; öbür yanda acunsal zaman var: özne, doğa, tin. İkisi arasında gidip geliyor özne, bu gitgel oluşturuyor yaşamın düzünü. Ama öznenin iç darlığını tarih ile bir tutmak pek doğru olmayacak. Çünkü Ahmet Hamdi'nin aydınlık anları hep can sıkıntısından, “abes” duygusundan gelir. Ahmet Hamdi “gündelik şeyler beni boğuyor” sözüyle yakını “dar hayat”tan; “halbuki içimde başka susuzluklar var.” Toplumsal yaşama açısından, “rutinin esiri” olmaktan kurtulmaktır istediği. Toplumsala hepten bir karşı çıkış anlamı taşımayacaktır bu istek. Acunsal takvimde bulunmayan tarihlerin doğurduğu can sıkıntısı olacaktır. (Demiralp, 2001: 25)

Burada görülen gerilim, rahatsız edici bir uyumsuzluktan öte durum tespiti niteliğindedir. Tanpınar, Abdullah Efendi tipi üzerinden insanın içine düştüğü tüm çelişkilerin somutlaştırıldığı bir sembol ortaya koyar.

6. Gerçekliğin kırılmasına dair

Abdullah Efendi'nin Rüyaları ilk andan itibaren “rüya” kavramının çağrıştırdığı üzere gerçeküstü bir alana açılır. Bu eserde görülen gerçeküstü öğeler ise “fantastik” olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu konuyla ilişkili olarak Oğuz Demiralp, “Ahmet Hamdi'nin geliştirmiş olabileceği ikinci yönü ise “Abdullah Efendi'nin Rüyaları'ndaki fantastik çizgidir.” (2014: 25) ifadelerini kullanır. Elbette burada işaret edilen fantastik unsurların kaynağı, düşünceler ve rüya olarak belirlenir ve nesnel gerçeklikle sınırlı bir ilişki içerisindedir. Dolayısıyla gerçeklikle kurulan bu sınırlı ilişki, belki de yazar olarak Ahmet Hamdi Tanpınar'ın fantastik türe yönelmemesinin de nedeni olabilir. “Rüya” meselesinin bilinçaltına yönelmesiyle ortaya çıkan gerçeklik, Abdullah Efendi'nin durumuyla yakından ilişkilidir:

Sanatta, mitosta, ritlerde, rüya ülkesine uyanık giriyoruz. Ve rüya imgeleminin bir düzeyde yerel, kişisel ve tarihsel olması, ama tabanında içgüdülerin yer alması gibi, mitos ve simgesel sanatta da aynı durum geçerlidir. Etkin yaşayan bir mitosun mesajı derin bilinçaltının kutsamasıyla üretilir, mesaj orada enerji bulur, uyandırır ve çağırır; bu düzeyde işlev gören simgeler enerji üretir ve uyarıları yönlendirir. Yani onların işlevi -“anlamı”- Derin Uyku düzeyindedir: Uyanan Bilinç düzeyinde ise aynı simgeler esinleyici, bilgilendirici, sezgiseldir, dokunulan içgüdüler açısından bir tür aydınlanma anlamı yaratır, yani dokunulan içgüdülerin yaşam olduğu bilinçaltı yapısının -içsel veya dışsal yapı- düzenine aittir. (Campbell, 2003: 676)

Hikâye özelinde bakıldığında bilinçdışının ürünü olan bu fantastik unsurlar, Abdullah Efendi'nin tam bir kadınla birlikte olmak üzereyken kadının tek göğsünün olmadığını fark ederek birdenbire yataktan fırlayıp kadının göğsünün peşine düşmesiyle ve o anda yatağın başında bulunan tabloda yer alan kadın ve erkeğin birdenbire dans etmeye başlamasıyla görünür hâle gelir. Bu karmaşa, Abdullah Efendi'nin bilinç-bilinçdışı dünyasını resmetmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda, Tanpınar üzerine önemli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Abdullah Uçman da Tanpınar hikâyelerindeki karakterlere ilişkin yaptığı değerlendirmede söz konusu karakterlerin gerçeklikle sıkı bir ilişkisi olmadığına işaret eder:

Bütün bu insanlar mutsuz, hayatta ne yapacaklarını tam olarak bilemeyen, sanki başka bir âlemden bu dünyaya atılmış, yaşadıkları zamandan başka bir zamanda yaşamak isteyen; psikolojik anlamda ciddi saplantıları olan, ama bu saplantıların ne olduğu tam olarak belli olmayan yarı hayal, yarı gerçek bir dünyada yaşayan kişilerdir. (Uçman, 2006: 496)

Gerçekliğin kırılmasına ilişkin önemli bir unsur da Abdullah Efendi'nin meyhanenin yanması üzerine kendi benliğinin de yanarak ölmesinin ardından esasen ölmediğini belirtmesidir:

Fakat onlara ne söyleyebilirdi? “Yarın sabah benim bir meyhanede yandığımı işiteceksiniz, sakın inanmayın ha! Ben yanmadım. O benim birinci varlığımı, asıl hayatımı ve ruhumu başka bir yere nakletmiştim, tıpkı bir evden öbürüne eşyayı naklede gibi...” Buna inanırlar mıydı? İnsanlar bile... (Tanpınar, 2014: 34)

Bu açıklamada da kahramanın nesnel gerçeklikten ve dolayısıyla öteki insanların yaşam anlayışlarından koptuğu gözlemlenir. Abdullah Efendi, bilinçli bir benlik bölünmesi yaşar ve nihayetinde ortaya çıkan sonucun da kendi üzerinde yarattığı ağırlığı hisseder. Bunun sonucunda kurguladığı gerçekliğin sonuçları, Abdullah Efendi'yi kendi düşünsel gerçekliğine yöneltir. Böylelikle nesnel gerçekliğin kırıldığı ve Abdullah Efendi'nin yalnızca kendi adına anlamlı olan bir gerçekliğin içine hapsediği gözlemlenir.

Sonuç

Abdullah Efendi'nin Rüyaları, içeriği bakımından birçok farklı yorumu barındırmasının yanı sıra Ahmet Hamdi Tanpınar yazını açısından da son derece önemli ve dikkate değer bir eserdir. Bu çalışma özelinde *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*'nda ele alınan hakikat-rüya, benlik-öteki benlik, bütünlük-kaos, akıl-doğa diyalektleri bağlamında gerçekliğin birden fazla şekilde kırıldığı görülür. Tanpınar, bu hikâyede ikili karşıt unsurlar sarkacında bireyin varoluşuna dair sorunların yine birey tarafından alımlanma biçimlerine odaklanır.

Tanpınar, bir kahraman olarak Abdullah Efendi'nin yaşadıklarını objektif bir biçimde ortaya koymuş ve metnin yorumunu büyük ölçüde okura bırakmıştır. Bu bağlamda Abdullah Efendi'nin içinde bulunduğu ikilemlerin, insana dair temel problemler olduğu görülmüştür. Bu problemlere nasıl yaklaşılacağı meselesinin ise bireyin dünyayı algılama biçimi doğrultusunda kişiden kişiye değişiklik gösterebileceği tespit edilmiştir. Rüya ile imlenen gerçek dışı alanda duygularının kontrolü altına giren Abdullah Efendi'nin akılsal olandan, kendi benliğinden de kopmak istemediği, daima tamamlanma arzusu içinde olduğu görülmüştür. Bedeni ve aklı arasında gidip gelen Abdullah Efendi, içine düştüğü parçalanma hâlinin farkındadır fakat bunun önüne geçme çabasını da gösterir. Hikâyenin sonuna dek öteki benliğinden, duygularının harekete geçirdiği kişiliğinden yana tavır sergilerken son sahnede de görüldüğü gibi benliğinin peşini asla bırakmamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Abdullah Efendi karakteriyle akıl ve duygu arasına sıkışmış, tüm çelişkileriyle var olan insanoğlunu sembolize ettiği söylenebilir. Yazarın tavrının hiçbir aşamada sorgulayıcı olmadığı görülmüş ve diyalektiğin açtığı imkânlar çerçevesinde görülen zıtlıkları, kahramanın mevcudiyetinde ortaya koyduğu

tespit edilmiştir. Hakikat-rüya ikiliği üzerinden nesnel gerçekliğin sorgulandığı, bilinçdışı alanın kapılarının açıldığı görülmüştür. Abdullah Efendi'nin “tavanın tepesinden uçtuğu”nu fark etmesi yahut tabloların canlanmasıyla yeni bir evrene açılan dünyası üzerinden insanın nesnel gerçekliğin dışında bir gerçeklik algısı olabileceğine dikkat çekilmiştir. Benlik-öteki benlik ekseninde görülen ikilik ise insanın kendi yaşamına, beden ve zihnine dahi tam olarak hâkim olamadığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Akıl-duygu diyalektiği de benlik-öteki benlik ikiliğini destekler. Zira burada da insanın iç bütünlüğünün sağlanamadığı görülmüştür. Akıl başka bir istikamette hareket ederken duygular aksi yönde ilerler. Bu bütünlüğün sağlanamamasının yol açtığı parçalanma düşüncesinin ise bütünlük-kaos başlığında değerlendirildiği üzere benlikten yaşama doğru yönelen bir parçalanma sürecini başlattığı tespit edilmiştir. Bireyin içsel bütünlüğünü sağlayamamasının gerçeklik algısının bozulmasına ve “normal/sıradan” olandan uzaklaşmasına neden olduğu görülmektedir. Bu durumun ise Abdullah Efendi'nin benliğinin parçalanışına dair somut bir örnek olduğu söylenebilir.

Araştırma ve yayın etiği beyanı: Bu makale tamamıyla özgün bir araştırma olarak planlanmış, yürütülmüş ve sonuçları ile raporlaştırıldıktan sonra ilgili dergiye gönderilmiştir. Araştırma herhangi bir sempozyum, kongre vb. sunulmamış ya da başka bir dergiye değerlendirilmek üzere gönderilmemiştir.

Yazarların katkı düzeyleri: Makale tek yazarlıdır.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This is a research article, containing original data, and it has not been previously published or submitted to any other outlet for publication. The author followed ethical principles and rules during the research process. In the study, informed consent was obtained from volunteer participants and the privacy of the participants was protected.

Contribution rates of authors to the article: The article is single-authored.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Support statement (optional): No financial support was received for the study.

Conflict of interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

- Akatlı, F. (2007). *Niçin diyalektik*. Kırmızı.
- Campbell, J. (2003). *Yaratıcı mitoloji* (K. Emiroğlu, Çev.) İmge Kitabevi.
- Demiralp, O. (2001). *Kutup noktası- Ahmet Hamdi Tanpınar üzerine eleştirel deneme*. Yapı Kredi.
- Demiralp, O. (2014). *Tanpınar'a biraz huzur verelim*. Yapı Kredi.
- Enginün İ., Zeynep Kerman (2007). *Günlüklerin ışığında Tanpınar'la başbaşa*. Dergâh.
- İnci, H. (Haz.) (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar – Tanpınar zamanı*. Kapı.
- Jameson, F. (2015). *Diyalektiğin birleştirici güçleri*, (B. Doğan, Çev.) İthaki.
- Kantarcıoğlu, S. (2004). *Ahmet Hamdi Tanpınar – Yapıbozucu ve semiotik yaklaşımlar ışığında Tanpınar hikâyeleri*. Akçağ.
- Lefevbre, H. (2006). *Diyalektik materyalizm* (B. Yıldırım, Çev.) Kanat.
- Şahin, İ. (2012). *Haz ve günah*. Kapı.
- Tanpınar, A. H. (2015). *Edebiyat üzerine makaleler*. Dergâh.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Yaşadığım gibi*. Dergâh.
- Uçman, A. (2006). Değişen değerler karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (4/7), 479-509.
- Yibing, Z. (2012). *Postmarksist temel metinlerin analizi cilt 1* (A. Muhaddisoğlu, Çev.) Kalkedon.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).